

IVAN OČAK, JUGOSLAVENSKI EMIGRANTI IZ SAD U SSSR-u, Zagreb 1985.

Zagrebački izdavač »Spektar« nastavlja sa svojom bibliotekom »Naši ljudi u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu«. Posljednja knjiga ne predstavlja nam neko ime afirmirano u radničkom i komunističkom pokretu (poput već predstavljenih u ovoj biblioteci: Vladimira Čopića, Kamila Horvatina, braće Đuke i Štefeka Cvijića ili Tome Nikšića /memoari/) nego niz manje poznatih ili nepoznatih »vojnika revolucije«. Dr Ivan Očak, znanstveni savjetnik u Centru za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest (koji je suizdavač knjige) uložio je mnogo truda da nam preko dosad anonimnih životnih putova »malih ljudi« osvjetli jedan značajan problem. Budući pak da su ljudi o kojima je ovdje riječ iseljenici, to je ovaj rad i vrijedan prilog u istraživanju povijesti našeg iseljeničtva.

Očak zapravo i polazi od toga da su iseljenici »sastavni dio našeg naroda« te je njihova povijest »značajan dio u povijesti jugoslavenskih naroda«. No ovdje se ipak ne radi o tipičnim iseljenicima nego o reemigrantima koji su prvu zemlju useljenja zamijenili drugom ne iz tipičnih iseljeničkih pobuda (»trbuhom za kruhom«) nego »da pomognu izgradnju socijalizma«. Samo su rijetke iznimke od ovog pravila poput nekolicine deportiranih zbog komunističke djelatnosti ili pak provokatora.

Premda su pojedinci dolazili i nešto ranije, prva organizirana grupa naših iseljenika stigla je u Sovjetsku Rusiju u proljeće 1922. godine. Kako su naši iseljenici saznali za revolucionarne promjene

u Rusiji i što ih je navelo na ovakav oblik pomoći revoluciji? Čini se da je na njihovo opredjeljenje osim vijesti koje su čitali u ljevičarskom tisku presudno utjecalo »Pismo američkim radnicima« kojim im se obratio V. I. Lenjin 20. kolovoza 1918. a koje je bilo tiskano u časopisu »The Class Struggle« u New Yorku već u prosincu iste godine. U njemu vođa revolucije naziva američke kapitaliste »suvremenim robovlasnicima« a Sovjetsku Rusiju opisuje kao »opkoljenu tvrđavu« kojoj će doći u pomoć »odredi međunarodne socijalističke revolucije«. U stvari Rusiji je tada potrebna dvostruka pomoć: vojnici za obranu revolucije i kvalificirani radnici koji će svoje iskustvo stečeno u zemlji visoke tehnologije prenijeti u sovjetsku privredu.

Osnovu knjige čine biografije naših iseljenika gotovo isključivo Hrvata iz Gorskog kotara, Like, Hrvatskog primorja i Dalmacije, koji su se odazvali Lenjinovu pozivu. U njima iseljenici govore o razlozima odlaska u SSSR, radu i životu u toj zemlji i teškim danima (za mnoge) u »čistkama« od 1937. godine. Kraj ovih životnih putova bio je različit: 1. vraćanje u domovinu nakon normalizacije naših odnosa sa SSSR-om, 2. nestanak »načudan i nepoznat način« i 3. ostanak i život u SSSR-u kao »cijenjenih građana te zemlje«. (Mnogi od ovih naših ljudi sklopili su brakove u kojima su imali djecu, tako da u SSSR-u danas već imamo drugu i treću generaciju ovih naših specifičnih iseljenika.)

Pada u oči veliki entuzijazam i samoprijegor s kojim su naši iseljenici prihvatili na posao u prvoj zemlji socijalizma. Radni uvjeti bili su im teži a životni standard niži od onog što su ga imali u

SAD i Kanadi prije iseljenja, no ni u jednom pismu ili izjavi nijedan od ovih radnika se ne tuži, nego opravdava odricanja korišću koju ima socijalizam a plodovi rada se očekuju u budućnosti.

Zanimljivo je da nisu svi iseljenici bili komunisti, premda su jasno simpatizirali s idejama socijalizma, a još manje ih je primljeno u članstvo KP SSSR-a. No gotovo svi su prošli kroz razne tečajeve i škole a jedan dio regrutiran je u političke radnike.

Dolazak naših ljudi u SSSR jenjava poslije 1930. godine, kada još jedino stižu prognanici zbog revolucionarnog rada.

Rezimirajući ovaj svoj rad autor ističe: »Značaj pomoći koju su dali SSSR-u naši iseljenici svojim dolaskom, radom i požrtvovnošću nije u njihovoj brojčnosti, u sakupljenim materijalnim dobrima (novcu, strojevima, alatu, hrani) već u internacionalističkoj i ljudskoj solidarnosti, u pomoći 'drugu u nevolji', u njezgovoj natprirodnoj borbi za obnovu razorene zemlje i izgradnji socijalizma u vrijeme kada je sav kapitalistički svijet digao kuku i motiku na mladu republiku radnika i seljaka. O toj i takvoj solidarnosti pohvalno govori i sovjetska historijska literatura, a V. I. Lenjin je visoko ocijenio udio inozemaca u izgradnji socijalizma u SSSR-u, naročito prvorazrednih stručnjaka. To je priznanje svakako satisfakcija za pomoć i žrtve. Ali, značaj tih pohvala bio bi svakako još veći da nisu bile staljinske čistke, koje su zahvatile i dio divnih ljudi — naših iseljenika, a time zamutile bistre izvore internacionalne solidarnosti.«

Izvorna građa kojom se služio autor nalazi se u više arhiva (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Arhiv CK SKJ, Arhiv Hrvatske i Diplomatski arhiv u Beogradu) a od nje autor je preferirao dokumente u kojima iseljenici sami pričaju svoj život. Očak je otvoren prema ovim ljudima i on im vjeruje, no to ne znači da njihovim »ispovijestima« ne prilazi s kritičnošću znanstvenika. Tako citiranje prvih dojmova iseljenika u SSSR-u on popraća komentarom: »Naravno, da su prvi dojmovi bili inspirirani vlastitim oduševljenjem, pa

se, nema sumnje, idealizirala i sovjetska stvarnost. Ali, baš to oduševljenje prvom zemljom socijalizma stimuliralo je i masovni odlazak naših iseljenika u SSSR. Baš ta okolnost pomagala je da su ljudi lakše podnosili i privikavali se na poteškoće koje su ih tu čekale.«

Dosta građe prikupio je i sam autor obračunajući se pismeno iseljenicima koji su mu odgovarali na postavljena pitanja.

Ljubomir Antić

TITO I MORE, Rijeka-Opatija-Zagreb, 1983.

U početku XX st. Josip Broz Tito prvi je put ugledao more, prvi put se susreo s prostranstvom sasvim drukčijim od njegovih zagorskih brežuljaka i njiva. Iz Kumrovcu je pješke stigao u Trst, tada najveći pomorski i lučki centar goleme Habsburške monarhije. No, na obali mora mladi Broz nije mogao naći toliko željeni komad kruha; betonski velegrad nije trebao suviše nekvificirane radne snage; mladić se morao vratiti svojoj mnogobrojnoj obitelji i potražiti toliko potreban posao u unutrašnjosti Monarhije.

Taj prvi susret s morem Broz nikad nije mogao zaboraviti; stjecajem okolnosti, dobar dio svoga života, zatim, proveo je upravo na moru, bilo putujući u svojim misijama mira, ili pak živeći na njemu, na otocima. I opet se dogodilo da je taj život na otočju bio baš na sjevernom Jadranu. U međuvremenu, Tito je u više navrata bio na Jadranskom moru. Ponovno je — nakon Trsta — duže vrijeme živio i radio u Kraljevici; taj period njegova života vezan je uz življi razvoj Partije u ovome mjestu i uz čuveni štrajk brodogradilišnih radnika koji je organizirao Josip Broz; u to doba (1925/6) boravio je prvi put na jednom jadranskom otoku — na najvećem od njih, na o. Krku. I poslije je (30-ih godina) stizao na naše more — kod Kraljevice, Omišlja, Njivica, Bakra, tadašnje Rijeke te Sušaka, brodom je oplovio Istru, a za vrijeme rata, u doba njegova boravka na Visu,

taj je otok postao (1944) središtem nove Jugoslavije. Nakon rata Tito je za svoj jedini i pravi dom odabrao Brijunsko otočje na jugozapadu Istre, a na njemu otočić Vanjski koji je postao poznat pod imenom Vanga. Tito je posjetio gotovo sve naše obalne gradove i otoke. Istodobno je na svojim putovima mira poznatim »Galebom« plovio i svjetskim morskim prostranstvima, a i letio je iznad njih.

O tome odnosu Tito-more, o zbivanjima vezanim uz Tita i more izdavačka poduzeća »Otokar Keršovani« Rijeka-Opatija i »Spektar« Zagreb, uz pripremu Grafičkog zavoda Hrvatske iz Zagreba i štampu Mladinske knjige u Ljubljani objavili su 1983. god. djelo »Tito i more«; to je fotomonografija velika opsega, s crno-bijelim fotografijama i fotografijama u bojama, te sadržajima iz Titovih objavljenih radova i govora. Dakle, to je izvorna pisana i fotografska građa. Ideju, koncepciju i izbor tekstova dao je Milorad Kovačević iz Rijeke; urednik i autor dijela fotografija je Milan Rašeta, likovna oprema je djelo Draga Zdunića, koji je i urednik uz Milana Zinaića. Kartografske priloge dali su Filip Racetin i Ante Čale.

Govor knjige započinje već ovitkom — Tito u bijeloj admiralskoj uniformi; zatim, unutrašnje stranice korica — karte svijeta i Jadranskog mora s ucrtanim putovanjima Josipa Broza Tita školskim brodom »Galeb« u misijama mira od 1956. do 1976, odnosno našim morem od 1952. do 1979. godine. Od, npr., Londona, Teme u Gani, Carigrada, Adena u Jemenu, preko Bombaja i Ranguna do Balijske (u Indoneziji) kreću se Titova putovanja morem, tokom kojih je kreirao veliki nesvrstani pokret što je uzdrmao neprikošnovenu vladavinu velikih sila. Od Koprana na sjeveru do Bara na jugu Jadranskog mora kreće se Titov itinerarij uz našu obalu. Proveo je 479 dana na brodovima, kojima je prevalio put dug 85.011 morskih milja; istinski je to kapetan naše revolucije »koji je na komandnom mostu naše sudbine i borbe od 1937. godine« — kaže se u tekstu Povelje što je bila priložena »znački osposobljenosti za vođenje ratnog broda u svim uvjetima«;

predana je Titu u Splitu, 10. rujna 1977. godine, u povodu 35-obljetnice naše Ratne mornarice, pomorstva i riječnog brodarstva. S citatom iz te povelje i počinje ovo djelo, koje, dalje, karakteriziraju i ove Titove riječi: »Mi nikada ne smijemo zanemariti činjenicu da je Jadransko more naša prirodna spona sa svijetom. Zato moramo neprekidno i dalje raditi na rješavanju svih pitanja koja doprinose bržem razvoju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije kao pomorske zemlje. Uvijek moramo imati na umu da je na Jadranu skoro jedna četvrtina granica samoupravne socijalističke nesvrstane Jugoslavije. Naši narodi su životno zainteresirani da tu granicu zaštite u miru i odbrane u ratu.«

Tito se susreo prvi i drugi put s morem koje njemu nije odgovorilo kako treba u teškom trenutku. I iz Trsta i iz Kraljevice morao je otići brzo prilikom prilika; međutim, more, naše more — kad je došao trenutak, Tito je znao zalački braniti i voditi ljude na njemu i oko njega. Izvadak iz teksta admirala Branka Mamule o Titu rječito govori o Titovoj brizi za oružanu snagu naše Armije koja je neprelazni bedem za neprijatelja i na našem moru. Sjećanja viceadmirala Tihomira Vilovića, pratioca druga Tita, živo nam približavaju Tita kao čovjeka i kao državnika, naglašavajući da je bio »čovjek pokreta — čovjek akcije«, da se na »brodu osjećao kao kod 'svoje kuće'...«, te da je volio »more i brodove, mali motorni čamac 'Zvijezdu', poklon radnika Kraljevice...«.

Fotografski materijal povraćen je potrebnim potpisima. međutim, dragocjen je dio u kojem su doneseni »Članci-govori-izjave i pozdravi 1926—1979«, a proistekli su iz pera druga Tita. Prvi sačuvani tekst koji je Tito objavio nastao je upravo na morskoj obali — u Kraljevici, a objavljen je u beogradskom listu »Organizovan radnik«, 19. VIII 1926. godine; Broz se potpisao kao »Metalac«. I drugi tekst objavio je u istoimenom glasilu, ali onome koje je izlazilo u Zagrebu (26. kolovoza iste godine). Karakterističan je naslov prvog teksta: »Kako se upropašćuje narodna imovina«, a sadržaj raz-

otkriva manipulacije poslodavaca brodogradilišta u Kraljevici (težina teksta je i u tome što je to poduzeće radilo i za kraljevsku ratnu mornaricu!). Tito je strastveno ustao u obranu prava brodogradilišnih radnika, o čijem je poslu ovisio i velik broj drugih Primoraca. Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a Tito je istaknuo kao jedan od najljepših uspjeha NOB-a upravo oslobodenje Istre u rujnu 1943; u svibnju 1944. u Drvaru, u razgovoru s novinarima osvrnuo se na ulogu savezničke mornarice, 22. travnja 1945. objavio je pohvalu našoj mornarici koja je pomogla IV armiji da oslobodi Kvarnersko primorje s otocima itd., itd., nižu se dokumenti, izvori prve vrste, karakteristični izvaci iz njih, koji svjedoče o Titovim dodirima s morem. Došlo je, zatim, doba velike obnove porušene zemlje, pritiska s istoka i zapada, kada su se jugoslavenski narodi i narodnosti morali osloniti samo na svoje snage. S ono nešto preostalih brodova — većih, manjih, trebalo je što prije liječiti, pa i zaliječiti ratne rane. Tito je 2. veljače 1946. u ekspozeu vlade, naročito isticao potrebu što skorijeg osposobljavanja pomorskog prometa. I dalje se, do mirovnog ugovora u Parizu 1947, do Londonskog memoranduma o suglasnosti 1954. Tito vrlo aktivno borio na međunarodnopolitičkom planu za naše obalne krajeve u Istri i Slovenskom primorju. Bitka za ta područja, za naše ljude, za novo, socijalističko samoupravno društvo i na obali i na svim ostalim područjima društvenoga života, koji su vezani uz more — može se pratiti na stranicama knjige koju je priredio M. Kovačević. Prelamaju se kroz riječi svjetskih prilika i neprilika — govori o drvenim brodićima koji su jurišali na čelične neprijateljske brodove, o ogromnim razvojnim mogućnostima Dalmacije, o nesalomljivoj volji i čeličnim srcima mornara, podoficirima, oficirima i admiralima naše mlade Jugoslavenske mornarice, o najdivnijoj obali koju je Broz vidio, o Zadru u srcu Jadranskog mora, o jedinom cilju naše ratne mornarice — obrani mora i obale, o poslijeratnoj borbi za naše obalne krajeve Istre i Slovenskog primorja, o tome kako je po-

stignuta velika radna pobjeda — do kolovoza 1954. izgradili smo 43.000 t brodovlja, o početku putovanja na stazama mira i nezavisnosti, o najboljim dojmovima o posadi »Galeba«, o visokim kvalitetama naših mornara, o boljem životu na našim otocima, o moru koje nam otvara cijeli svijet, o trenucima posjeta o. Korčuli, Kopru, o. Zlarinu, Kotoru, Baru, o. Pagu itd., o boravcima u stranim lukama prijateljstva, o pomoći Makarskom primorju poslije potresa, o turizmu koji daje najjeftinije devize, o prvorazrednoj ulozi brodograditelja, o o. Visu kao snažnoj obrambenoj tvrđavi i posljednjoj pri stvaranju naše države, o suvremenom nivou ratne mornarice, o političkoj situaciji na Mediteranu, u Jadranskom moru mira između Jugoslavije i Italije, o Sueskom kanalu, o Panamskom kanalu, o neslućenom razvoju Slovenskog primorja, o slobodnoj plovidbi Crvenim morem, o potrebi uklanjanja opasnosti u Indijskom oceanu, itd., itd. Dijelovi su to naše bogate prošlosti, dakako, oni dijelovi koji ulaze u red najznačajnijih komponenata života svih jugoslavenskih naroda i narodnosti.

Ilustrativni dio je također vrlo bogata izvorna građa, moglo bi se reći — upravo raskošna. Rekosmo, započelo se s Titom u bijeloj admiralskoj uniformi, na jednoj od prvih stranica nalazi se slika školskog broda JRM »Jadran« — poznatoga motornog jedrenjaka, pa školskog broda JRM »Galeb« — koji je umnogom proslavio našu zemlju i njezine pomorce. Tu su i danas već historijske slike druga Tita na Visu 1944. pored ostalog i fotografije kada izriče čuvene riječi: »Mi tuđe nećemo, no svoje ne damo!«, te slika spomenika iz poslijeratnog doba, na kojem su uklesane te riječi. Tu su i fotografije o boravcima druga Tita u raznim našim obalnim i otočnim sredinama, u povodu raznih prigoda, tu su i fotografije u društvu s M. Krležom, I. Meštrovićem na Brijunima, kao i ovjekovječeni trenutak stvaranja pokreta nesvrstanosti, kada su rukovodioci Indije i Egipta Nehru i Naser boravili na Brijunima, zatim Titove slike u društvu s Ho Ši Minom, Nkrumahom, Sihanukom, Wald-

heimom, Castrom, itd., na Brijunskim otocima. Tu je i niz slika iz privatnog života druga Tita na tom otočju, ali i prigodna obilaska »Titova mosta« u izgradnji (između kopna i o. Krka), prigodom govora u Rijeci, na Filmskom festivalu u Puli, prigodom porinuća broda »Jawaharlal Nehru« u Splitu, itd. Tu su i fotografije spomen-ploča o Titovim boravcima i putovanjima brodom »Galeb«.

I tekstovi i govori druga Tita, kao i mnogobrojne fotografije koje su prezentirane u ovoj knjizi danas su povijesni izvori od prvorazredne važnosti, a ne samo tekstovi za puko iščitavanje ili slike samo za ugođaj oku. Materijali daju izvanredne mogućnosti rekonstrukcije dijela naše novije povijesti — toliko važne da zaslužuje i ovako lijepo izdanje. Nesumnjivo je to djelo od izuzetne grafičko-vizuelne vrijednosti, ali i od interesa za stručnjake.

Petar Strčić

ZLATKO ČEPO, SUDBINA RADNIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U SSSR-U, Zagreb 1982.

Spominjući riječ samoupravljanje kao da smo sasvim navikli na činjenicu da je ona vezana samo uz Jugoslaviju, uz Titovu liniju razvoja ove zemlje, uz samostalni i svojevrsni socijalistički razvoj jugoslavenskih naroda i narodnosti. Taj povijesni hod toliko je zaista osebujan da je — bez obzira na sve pionijske teškoće koje traju, evo, još i danas — socijalističko samoupravljanje u nas postalo i predmetom izuzetne pažnje stranoga svijeta, kako onoga dobronamjernoga, koji sa simpatijama prati naše napore da što bezbolnije i što uspješnije idemo samo naprijed, tako i onoga koji u teškoćama traži samo potvrdu da je taj samoupravljački sistem neuspjao pokus kratka vijeka. No, u nas je relativno slabopoznata sudbina drugih pokušaja uvođenja u život samoupravnog života na temelju premisa koje zacrtavaju interesi radnoga svijeta. Zbog toga se sa zanimanjem uzima u ruke knjiga čiji je autor Zlatko Čepo.

Centar za kulturnu djelatnost u Zagrebu (u suradnji s Institutom za historiju radničkog pokreta Hrvatske), u Biblioteci suvremene političke misli »Političke teme« — Velika edicija (urednik R. Knežević) objavio je 1982. god. knjigu Zlatka Čepa: »Sudbina radničkog upravljanja u SSSR-u« (str. 242). U tom djelu, nakon »Predgovora« i »Uvodnih razmatranja« (cilj rada, izvori i literatura), autor je upozorio na osnovna obilježja teorije socijalističkog samoupravljanja u klasika marksizma (osvrnuvši se na Marxove i Engelsove ideje o samoupravljanju — teorije ekonomskog otuđenja čovjeka i viška vrijednosti, mogućnosti oslobođenja čovjeka, iskustva Pariške komune, na Lenjinov odnos prema radničkom upravljanju — osnove lenjinizma, sovjetke kao organe revolucionarne vlasti, odnos prema II internacionali, stavove iz »Države i revolucije«) i na društveno-ekonomske preduvjete oktobarske revolucije (istaknuvši u prvi plan ubrzani ekonomski razvoj, vanjsku politiku carske Rusije, krizu izazvanu svjetskim ratom, produbljivanje krize, razdoblje dvovlašća, tvorničke komitete kao osnovne poluge socijalističke revolucije). Autor je zatim akcentirao elemente izgradnje prvoga socijalističkoga društveno-ekonomskog sistema (osnove nove vlasti, ozakonjenje radničkog upravljanja, nacionalizacije industrije, građanski rat, ratni komunizam, ekonomske posljedice građanskog rata, slabljenje radničkog upravljanja, rascjep u međunarodnom radničkom pokretu) i dileme o daljnjoj izgradnji društveno-ekonomskog sistema (pristupi, diskusija o ulozi sindikata, osnovne platforme, kriza partije); analizirao je i stajalište X kongresa RKP (b) (okolnosti održavanja kongresa, položaj Petrograda, ustanak u Kronštatu, borba za jedinstvo partije, osuda »anarhosindikalističkog skretanja«, uvođenje Nove ekonomske politike) i prijelaz u centralističko-etatistički sistem (Lenjinova nezadovoljstva, frakcijske borbe, osnovna ostvarenja i nedostaci staljinizma); Zlatko Čepo je, zatim, dao zaključak te kao priloge nekoliko dokumenata, popis kratice, bibliografiju i registar imena.

Djelo Zlatka Čepe zapravo je sačinjeno od osnove njegove doktorske disertacije »Ideje samoupravnog socijalizma u Ruskoj komunističkoj partiji (boljševika) 1917—1921« (obranjena je 1981. god. na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu). Sadržajno je osobito zanimljivo uočiti da se radničko upravljanje pokušalo učvrstiti još za Pariške komune, pa u prvim godinama Sovjetske Rusije odnosno Sovjetskog Saveza, u njemačkoj i mađarskoj revoluciji 1919, i u Italiji 1920—1921, a i u nas — u tzv. Labinskoj Republici već 1921. godine. No, samo su NOR-om i socijalističkom revolucijom jugoslavenskih naroda i narodnosti postavljeni takvi temelji da se 1950. god. moglo prići i praktičnom i formalnom uvođenju radničkog samoupravljanja u prvi plan socijalističkog društveno-ekonomskog sistema nove Jugoslavije. Čepo se zapravo zaustavio na bitnome — na najpoznatijem primjeru »postupnog gubljenja upravljačkih prava radničke klase zbog specifičnog razvoja socijalističke države, koji se zbio u Sovjetskoj Rusiji poslije oktobarske revolucije« (str. 12); dakle, autor ulazi u analizu historijskog procesa u doba kada se u sovjetskim zemljama započinje i nastavlja izgradnja takvoga oblika društveno-ekonomskog sistema u kojem je presudnu komponentu imala država, doduše socijalistička, ali — ipak — pod bitnim utjecajem sve moćnijega administrativnog aparata; pojednostavljeno govoreći, birokracija, na kraju, postupno preuzima u ruke gotovo svu vlast. Čepo je s uspjehom analizirao dostupnu literaturu i izvore te stvorio kritički intoniranu monografiju, s mnoštvom ocjena i pogleda (s kojima se, pretpostavljam, sovjetski historičari, a i neki naši ortodoksni stručnjaci — neće složiti). Smatram da ta edicija znatno obogaćuje naš inače skroman prilog znanstvenoj valorizaciji pojedinih problema iz oblasti opće povijesti, te da bi naročitu pažnju morala izazvati u stranome svijetu (osobito kada bi bila prevedena na vodeće svjetske jezike, za što plediram).

Petar Strčić

AVNOJ I SUVREMENOST. Pogledi, XIII, 3, Split 1983.

Godina 1943. u mnogočemu je prekretnička i u svjetskim razmjerima i na jugoslavenskim prostorima. Dovoljno je spomenuti slom fašizma, pa rujansku kapitulaciju Kraljevine Italije — iskakanje iz nacifašističke koalicije zemlje u kojoj je organizirani fašizam najprije pobijedio. Taj slom agresora s Apeninskog poluotoka, kojemu je znatan obol dao i NOP jugoslavenskih naroda i narodnosti, u velikoj je mjeri pozitivno utjecao na dalji razvoj NOR-a i socijalističke revolucije. Te je godine, npr., održano Prvo zasjedanje ZAVNOH-a u Hrvatskoj, a u Bosni Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Upravo ovome zadnjem kardinalnom historijskom događaju posvetio je časopis Marksističkog centra Konferencije SKH Zajednice općina Split i Centra za idejno-teorijski rad OK SKH Split »Pogledi« osnovnu temu svoga sv. 3. (god. XIII) u 1983. godini, u povodu 40-godišnjice Drugog zasjedanja ZAVNOH-a. Taj tematski blok, međutim, nije čisto historijskog sadržaja, on je koncipiran kao svojevrstan odgovor na pitanje — koliko je AVNOJ suvremen i danas, odnosno, puni naslov ove cjeline u »Pogledima« glasi: »AVNOJ i suvremenost«. Cjelina je objavljena na str. 5—92.

Polazeći od toga da je »AVNOJ izraz autentičnosti naše revolucije, njezinih ostvarenja i dometa«, redakcija ovoga splitskog glasila zapitala se: »Na koji način osnovna načela AVNOJ-a korespondiraju s našim suvremenim društvenim tokovima?« Međutim, odgovor na to pitanje nije definitivno odredio ono što se očekivalo da se kaže, pa su priređivači tome dali i dodatno objašnjenje: »Takva analiza uključuje i ocjenu o stupnju i kvaliteti realizacije temeljnih odrednica AVNOJ-a, iskorištenosti njegovih osnovnih postulata i sadržaja danas, te potrebu daljnjeg mijenjanja društvene zbilje na mogućnostima koje u sebi sadrži jugoslavenska socijalistička revolucija otjelovljena i kroz historijske odluke AVNOJ-a« (str. 3). U tome cilju pribavljeno je i objavljeno deset priloga koji su,

međutim, nejednake kvalitete (od opće publicistike do znanstvene razine). Veljko Mratović («Drugo zasjedanje AVNOJ-a kao osnova vrednovanja suvremenog političkog sistema SFR Jugoslavije») polazi od glavnih značajki koje ima skup u Jajcu krajem 1943. godine; no. Mratović ide i dalje — od značajki federativnog uređenja SFRJ, preko realnosti integracije i pitanja u sistemu samoupravne organizacije društva, do političke odgovornosti. Zdravko Tomac («Dolaze li u pitanje temeljna opredjeljenja AVNOJ-a i ustava iz 1974?») odgovara na više aktualnih pitanja polazeći od kontinuiteta temeljnih opredjeljenja AVNOJ-a; autor govori o tome da li postoji kriza političkog i ustavnog sistema, o kriterijima i «kriterijima» koji se postavljaju u vezi s time, o stanju nužde kao opasnosti za sistem socijalističkog opredjeljenja, o reformi i reviziji sistema, o predlagачima promjena i njihovim motivima, o ciljevima ustavne reforme 1971—1974, te o paralelnom neustavnom sistemu. Predrag Matvejević («AVNOJ i novi govor o nacionalnom i jugoslavenskom»), Mlilan Matić («Odluke AVNOJ-a i savremeni razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja»), Smiljko Sokol («Avnojska načela u suvremenom jugoslavenskom federalizmu»), Miodrag Jovičić («Odluke AVNOJ-a i izgradnja Jugoslavije na federativnom principu i razvoj jugoslavenskog federalizma»), Leon Geršković («Prilog diskusiji povodom posebnog razmatranja političkog sistema»), Arsen Bačić («AVNOJ i razvitak problematike principa organizacije vlasti»), Leo Mates («Odluke AVNOJ-a i začeci politike nesvrstavanja») i Radivoje Marinković («AVNOJ u savremenosti i savremenost u AVNOJ-u») razmatraju cijeli niz problema koji zadiru i u kompleks više otvorenih pitanja, između ostalog i u pitanje kakvi se odnosi razvijaju ili bi se trebali razvijati u našoj jugoslavenskoj državnoj zajednici. Neki su od tekstova kritički intonirani, autori se osvrću na tokove razvoja, specifičnosti, teškoće, greške, uspjehe itd. No, avnojske principe utemeljenja naše federativne zajednice svi potvrđuju, smatraju ih ephalnim dostignućima za sve jugoslavenske narode

i narodnosti; istodobno, autori se i kritički postavljaju prema avnojskom nasljeđu, prema nekim poslijeratnim tekovinama na području političkog sistema SFRJ i drugih oblasti života. Nesumnjivo ovaj tematski blok splitskog časopisa »Pogledi« (u ovom broju ima još članaka koji su svrstani u rubrike »Prilozi proučavanju historije radničkog pokreta«, »Povodi«, »Ogledi«, »Opredjeljenja«, »Prikazi«) označava pomak naprijed u kontroverznim ocjenama koje se u zadnje vrijeme iznose o raznim aspektima života našega društva, te mogu biti dobar i poticajan prilog daljem razmatranju više pitanja vezanih uz nasljeđe AVNOJ-a.

Petar Strčić

JOSIP LUČIĆ, SPISI DUBROVAČKE KANCELARIJE, II, Zagreb 1984, 431 str.

Đio velikog bogatstva dubrovačkog arhiva prvi je objelodanio Tadija Smiči-klas tiskavši pojedine dokumente u Codexu diplomaticusu regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VI, Zagreb 1908. godine. Poslije njega je Gregor Čremošnik objavio neke dokumente iz razdoblja 1278—1301. godine u knjizi Kancelariski i notarski spisi 1278—1301. (Acta cancellariae et notariae annorum 1278—1301). Beograd 1932. godine i u Nekoliko dubrovačkih listina iz XII i XIII stoljeća, Glasnik zemaliskog muzeja Bosne i Hercegovine, XLIII, 2, Sarajevo 1932. godine. Gregor Čremošnik je nastavio radom i u knjiži Spisi dubrovačke kancelarije, knjiga I. Zapisi notara Tomazina de Savere 1278—1282. (Notae et acta cancellariae Ragusinae, volumen I. Notae et acta notarii Thomasini de Saevere 1278—1282), Zagreb 1951. godine objavio je cijele notarske knjige Praecepta rectoris I i Debita notariae i početak knjige Testamenta I. Njegov sljedbenik u objavljivanju notarskih knjiga dubrovačkog arhiva je Josip Lučić koji je u knjizi Spisi dubrovačke kancelarije, knjiga II. Zapisi notara Tomazina de Savere 1282—1284. (Notae et acta cancellariae Ragusinae, volumen II. Notae et

acta notarii Thomasini de Sauere 1282—1284), Zagreb 1984. godine objavio notarsku knjigu *Diversa cancellariae* (1282—1284) i nastavak knjige *Testamenta I* (1282—1284). Ta građa sadrži ukupno 1347 imbrevijatura (od toga 8 fragmentarnih). Knjiga *Diversa cancellariae* (1—336) obuhvaća 1296 imbrevijatura različitog sadržaja. Od toga je najviše zadužnica i raznih prodaja (prodaje robinja, robova, vinograda, kuća i dijelova kuća, kućica zemljišta, dijela oćinstva, brodova, dasaka, drva, žita, soli, vina, stoke, jarića, pčela i kože). Knjiga *Diversa cancellariae* sadrži i priznanice, ugovore o mirazu, tekstove oporuka. Ostale imbrevijature se odnose na trgovačka društva, kolegancije, entege, ugovore o obradi zemlje i vinograda, o punomoći, o davanju u zalog, o stupanju u obrt, o sluzbenog prostora. Manji dio imbrevijatura čine tekstovi raznih sporazuma i dogovora o zidarским radovima, najmu, kupovinama i davanju. Nastavak knjige *Testamenta I* (339—380) sadrži ukupno 50 imbrevijatura koje se većinom odnose na razne sporove (zbog duga, građevinski sporovi, sporovi oko zemlje, oko međa, prozora i stubišta, oko stoke i oko ropstva). Iza sporova po brojnosti imbrevijatura dolaze oporuke, a zatim razne presude u sudskim parnicama. Građa *Spisi dubrovačke kancelarije*, knjiga II sadrži i Indeks imena i Indeks stvari i mjesta. Oba Indeksa je izradila Milica Lučić. Indeks imena (381—413) iznosi imena osoba, njihovo zanimanje ili titulu i numeraciju svih imbrevijatura u kojima se to ime spominje. Indeks stvari i mjesta (415—431) navodi pojmove koji se u tekstu susreću, kao i numeraciju svih imbrevijatura u kojima se nalaze ti pojmovi. U Indeksu stvari i mjesta navedene su i različite grafije iste riječi.

Valja napomenuti da su imbrevijature precizno prepisane, bez skraćivanja ili izbacivanja tipiziranih formula. Josip Lučić je prepisao i opaske Thomasina de Sauere koji ponekad kraj imbrevijature bilježi da je načinio notarsku ispravu ili da je za svoj rad bio plaćen, a koji put zapisuje i ime suca koji je bio prisutan.

Sve takve bilješke Josip Lučić je crtičom odvojio od teksta same imbrevijature.

Spisi dubrovačke kancelarije, knjiga II izišli su u seriji *Monumenta historica Ragusina*, a izdavači su Razred za društvene znanosti JAZU i Odjel za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Tiskanje knjige potpomagao je Fond »Lukša Beritić« — Društva prijatelja dubrovačkih starina iz Dubrovnika.

Branka Taradžić

DVIJE RASPRAVE O ODNOSIMA IZMEĐU OBLJU JADRANSKIH OBALA

U ediciji »Congressi sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche 2 — I rapporti demografici e popolativi«. Atti del Congresso di Foggia e Gargano, 5—8 ottobre 1978. Roma 1981. nalaze se, između ostalih, dvije rasprave koje ćemo prikazati.

Vinko Foretić, *Curzola e la Penisola italiana tra medio evo e Rinascimento* (93—108). Upoznaje s mnogostrukim dodirima između Korčule i talijanskog poluotoka. Iz Italije su, npr., dolazili pojedini notari. Među njima je osobito poznat Antonius Jacobi de Miutis de Spegnimbergo iz Furlanije. Djeca su mu se prezivala Kancelerović, prema očevu zanimanju.

Autor obraća pažnju na gospodarske, kulturne i osobne veze. Žitarice su se uvozile iz Apulije i, neki put, iz Sicilije. Iz Korčule su se izvozile tkanine, »raša« roblje. U XV st. Korčulani posreduju u trgovini između Rijeke i Senja s Italijom. Prevozili su željezo, bačve, čavle, rala. To su nabavljali u Sloveniji i Hrvatskoj. Međutim, to je Venecija 1440. zabranila dopuštajući samo trgovinu za vlastite potrebe. God. 1514. ublažila je zabranu, pa su Korčulani smjeli izvoziti neke svoje lokalne proizvode: pokrivače, rašu, kordovan.

Posljedica trgovačkih veza jesu boravci talijanskih poslovnih ljudi na Korčuli i Korčulana u Italiji. Autor ih poimenično navodi. Osim trgovaca tu su i osobe drugih zanimanja, zatim hodočasnici, obrtnici itd.

Venecija je nastojala privući dalmatinsku trgovinu u svoje luke. Unatoč tome, naši su gradovi, pa i Korčula, trgovali sa svim talijanskim lukama. U Korčuli su bili razvijeni brodogradnja i kamenarstvo. Budući da su se Venecija i Dubrovnik bojali konkurencije, pravili su smetnje brodogradnji. U kamenarstvu je bilo drugačije. Kamen se slobodno izvezio na obje jadranske obale. Korčulani su bili dobri zidari, graditelji i klesari. Njihov utjecaj se odrazio po čitavoj Dalmaciji. Autor nabraja gdje su sve sudjelovali u gradnji i tko su bili. Spominje i talijanska umjetnička ostvarenja na Korčuli (Tintoretto, Girolamo Santacroce itd.). Posebno ističe djelovanje glasovitih Korčulana vani, naročito u Italiji: Giacomo Baničević (Banisius), Nikola Petrović (Petreius), Francesco Nikoević (Nicoinius), Vincenzo Paletin.

Tomislav Raukar, *Ser Baptista de Augubio, civis Spaleti* (151—163). Razmatra mnogostruko djelovanje ovog splitskog građanina podrijetlom iz mjesta Gubbio u Umbriji, koji je, ujedno, odraz mnogih značajki komunalnog života u XV st.

Upoznaje nas da je, prema dokumentima, radio u Splitu od 1435. do 1483. Tu se oženio i umro. Bavio se izvozom, kreditiranjem i sudjelovao u trgovačkim i pomorsko-poslovnim društvima. Prema tablici, koju objavljuje za razdoblje od 1445. do 1474, najviše je ulagao u godinama 1448. i 1449. Nema potpunog pregleda za ostale godine, jer se nisu sačuvali dokumenti. Nije bio osobito bogat. Kreditne su mu se mogućnosti penjale do 500 dukata. Iz Italije je uvezio gvado i tkanine. Tamo je izvezio: vino, smokve, sir, med, rašu i stoku. Na temelju uvoza gvada, važne sirovine u bojenju tekstila, R. zaključuje da je ta obrtnička grana bila razvijena u Splitu. Raša se osobito izvozila u Veneciju, Apuliju, Senj i Bakar. U kreditno-novčanom prometu tekstilom Giovanni je bio gotovo središnja trgovačka splitska ličnost. Splitski trgovci, među njima i Giovanni, izvezili su tekstil i u Bosnu, poimence u Jajce, Prozor, Kreševo, Veselu Stražu.

U robnom prometu gvada i tkanina Giovanni je bio posrednik. Neposredno

se, pak, angažirao u izvozu vina i smokava sa splitskog područja i, nešto manje, konja i raše iz zaleđa. Autor objavljuje tabelarne podatke o kretanju te vrste izvoza.

Robu je izvezio tuđim brodovima, premda je imao vlasničkog udjela u pojedinim brodovima, i bio brodovlasnik. O tome, kao i o udjelu u trgovačkim društvima, podaci su oskudni, tvrdi autor. U Splitu je sam obavljao poslove, a u mjestima uzduž obje jadranske obale imao je predstavnike i ortake. Posjedovao je vlastitu prodavaonicu i skladište. Osim što je bio trgovac i brodovlasnik, Giovanni je i kreditor, zastupnik nadbiskupskih prihoda, ubirač gradskih dažbina, zemljovlasnik u distriktu i kućevlasnik u gradu.

Autor zaključuje da se u Giovannijevoj ličnosti odrazuju značajke i suprotnosti splitskog društva u XV st. Aktivnošću se ne razlikuje od sugradana. Slijedeći tadašnju praksu bogatijih ljudi nije samo trgovao, nego kupovao nekretnine, dućane i kuće, bavio se financijskim poslovima u zakupu i ubiranju gradskih dažbina. Postao je imovinski ravan gradskom patricijatu, što dokazuje i njegova palača. Na njoj je ostalo uklesano njegovo ime. Ipak, ostao je izvan gradskog plemstva. Jedan od njegovih sinova bio je 1510. do 1514. u doba pučkih buna u Dalmaciji, odveden u Veneciju.

Budući da je Giovanni dosad bio poznat samo u povijesti umjetnosti zbog imena uklesanog u arhitravu portala njegove palače, autor ovim prilogom obrađuje i istražuje ostalu njegovu djelatnost. Ona mu je, zacijelo, pomogla da bude jedna od središnjih osoba splitskoga komunalnog života i odraz splitskoga gospodarskog razvoja u XV st.

Josip Lučić

BARIŠA KREKIĆ, LA NAVIGATION RAGUSAIN ENTRE VENISE ET LA MÉDITERRANÉE ORIENTALE AUX XIVe ET XVe SIÈCLES. Actes du Ile colloque international d'histoire Économies méditerranéennes: »Équilibres et intercommunications XIIIe—XIXe siècles«. Athènes 1985, 129—141.

Dubrovnik je nezaobilazna tema svakoga znanstvenog razgovora bilo kojeg područja mediteranske povijesti. Tako je bilo i na ovom atenskom sastanku.

Autor podvlači da je geografski položaj istočne jadranske obale mnogo pogodniji za plovidbu nego zapadni sve do XIX st. Dubrovnik na njoj zauzima posebno mjesto kao pomorska luka koja održava bliske veze sa zaleđem, posebice rudarskim središtima.

Kad se Dubrovnik 1358. oslobodio venecijanske dominacije, razvio je samostalnu brodogradnju velikih brodova i uspostavio lanac dugih plovidbenih ruta. To se naročito pojačalo kad je u zaleđu počela slabiti kopnena trgovina nakon smrti cara Dušana i prvih turskih prijetnji.

Prijelaz pod ugarsko-hrvatsku vlast nije smanjio trgovački promet s Venecijom. Posebice to vrijedi za plovidbu i onaj oblik poslovanja koji se razumijevao pod izrazom »mudae«. Dubrovnik i Venecija su se popunjavali u interesima. Potkraj XIV st. plovidba na liniji Venecija-Dubrovnik-istočno Sredozemlje povećavala se.

U XV st. dalmatinski su gradovi došli pod Veneciju, dok je Dubrovnik ostao slobodan. Na kopnu je uslijedila turska ekspanzija. Dubrovačke pomorske veze s Venecijom i Levantom, kao i kopnena trgovina sa zaleđem nije pretrpjela veće štete. Isto tako nije prestala venecijanska trgovina s istočnim Sredozemljem. U prvoj pol. XV st. velike količine srebra i dalje protječu kroz Dubrovnik prema Veneciji.

Dubrovački i mletački trgovci nastavljaju trgovati s Levantom, posebice s Egiptom. Venecijanski brodovi redovito pristaju u Dubrovnik, gdje, pored ostalog, doznaju važne novosti. Ipak, događaju se nesporazumi. Npr. kratka dubrovačka zabrana 1452. izvoza srebra u Veneciju, zatim pljačkanje brodova i sl.

Kad su Srbija i Bosna pale pod Tursku, Dubrovnik obavještava Zapad o prilikama u tim zemljama.

Autor zaključuje da su veze Dubrovnika s Venecijom i istočnim sredozemljem bile značajne u XIV i XV st. Nisu se ugasile nakon dominacije Venecije u

Dalmaciji, ni učvršćenjem Turaka na Balkanu. Tako je Dubrovnik nastavio igrati posredničku trgovačku ulogu.

Josip Lučić

BRANKO MARUŠIĆ, PRIMORSKI ČAS PRETEKLI, Kopar 1985.

Najzapadniji slovenski odnosno jugoslavenski krajevi, stjecajem povijesnih okolnosti doživjeli su i preživjeli mnoštvo važnih događaja, sudjelovali ili poticali povijesne procese i širega značenja, a znali su u prošlosti biti uže povezani i s hrvatskim krajevima, naročito s riječko-istarskim područjima Hrvatske. Ne treba naročito naglašavati da su Slovenško primorje i Gorička te susjedna područja u današnjoj SR Hrvatskoj u zadnjih stotinjak godina — najuže povezani i podvrgnuti Habsburgovcima pa Savojećima — dijelili zajedničku povijesnu sudbinu, između ostalog i u teškom razdoblju fašističke vladavine, pa u pokretanju, razvoju i u pobjedi NOR-a i socijalističke revolucije. Upravo tome kraju već duže vrijeme posvećuje istraživačke napore Branko Marušić, niz godina direktor uglednoga Goričkog muzeja u starom »gradu« Kromberku, u Novoj Gorici. Taj muzealac zapaženih rezultata u oblasti muzeologije objavio je čak oko osam stotina radova (!) u Jugoslaviji i Italiji, među kojima i vrlo velik broj studija i rasprava s povijesnom tematikom, npr., iz političke povijesti. Bez sumnje — Marušić je danas najznačajniji historičar toga dijela naše zemlje. Glavni je urednik i »Goričkog letnika« — znanstvenog zbornika koji je počeo izlaziti 1974. godine.

God. 1985. Branko Marušić objavio je izbor od 33 svoja rada u omašnoj knjizi (str. 407), pod naslovom: »Primorski čas pretekli. Príspevki za zgodovino Primorske« (Kopar 1985; knjiga ima i predgovor B. Gombača, znanstveni aparat, te kazalo imena, bibliografske podatke i slikovni materijal). Zapravo, sada su pred nama rezultati dugogodišnjega plodnog Marušičeva istraživanja i proučavanja povijesti vipavskoga, tolminskog, beneškog, goričkog, istarskog i susjednog po-

dručja, s obje strane jugoslavensko-talijanske državne granice, vremenski sežući od prehistorije do NOB-a.

Knjiga se sastoji od dvije cjeline — u prvoj govori o povijesnim zbivanjima, organizacijama, periodima i sl., a u drugoj o djelovanju niza ličnosti, preko velikana Istre dra Jurja Dobrile (koji je više godina polazio školu u Gorici; inače je Hrvat, porečko-puljski i tršćansko-koparski biskup, te vođa hrvatskog pokreta Istre i Kvarnerskih otoka u njegovu prvom razdoblju, do 80-ih godina) do odnosa naprednoga slovenskoga književnika i publicista Klementa Juga prema antifazišizmu. U knjizi Marušić govori o nastanku i razvoju Gorice, o glagoljskim spomenicima, o Krasu u tolminskoj buni 1713, o društvenom životu u Goričkoj u pretčitaoničkom periodu, o Beneškoj Sloveniji u slovenskoj periodici do 1860, o taborskom pokretu na Primorskom, o povijesti društva i lista »Edinost«, o gimnaziji u Gorici, o Slovencima Goričke od 1900. do 1915, o odjecima oktobarske revolucije na Piavi, o Primorskoj u doba raspada Austro-ugarske, o slovenskoj knjizi pod fašizmom, o NOB-u u goričkoj periodici pred oslobođenje, o istaknutim goričkim i drugim stvaraocima — Martinu Bavčeru, Antonu Muzniku, Mihaelu Verneu, Štefanu Kociančiću, Karelu Lavriču, Petru Podreki, Franu Zakrajšku, Simonu Gregorčiču, Andreju Žnidarčiču, Štefanu Široki, Andreju Gabrščeku, itd.

Najnovije djelo Branka Marušića sadrži niz podataka važnih i za povijest Istre, Rijeke i susjednih hrvatskih krajeva. Vrlo je značajan doprinos našoj znanstvenoj spoznaji o najzapadnijim slovenskim, odnosno jugoslavenskim krajevima, a o autoru govori kao o izuzetno spremnom naučnom radniku.

Petar Strčić

MARIJA JANKOVIĆ, EPISKOPIJE I MITROPOLIJE SRPSKE CRKVE U SREDNJEM VEKU, Istorijski institut u Beogradu i Narodna knjiga, Beograd 1985, 227 str.

Pojava studije Episkopije i mitropolije srpske crkve u srednjem veku, u izdanju Narodne knjige i Istorijskog insti-

tuta u Beogradu, predstavlja značajan doprinos srpskoj historiografiji srednjeg vijeka budući da pored autoričnih rezultata na vrlo suvremen način sintetizira dosadašnja znanstvena saznanja o povijesti srpske crkve u srednjem vijeku. Koristi se već odavno uočeni i obrađivani »...pisani izvori, ćirilski i latinski kao i likovni i arheološki izvori«. Posebnu vrijednost donose arheološki izvori, dostupni danas, poslije konzervatorsko-restauratorskih i arheoloških istraživanja, koji nude nova saznanja o dogradnji i obnovi, ili o propadanju manastirskih kompleksa.

Nakon predgovora (str. 7—11) slijedi uvod (13—16), glave: Episkopije Srpske crkve 1220. godine (str. 17 + 33), Episkopije Srpske crkve od polovine XIII veka do početka XIV (str. 35—60), Episkopije i mitropolije posle proglašenja Patrijaršije 1346. (str. 61—78), Episkopije i mitropolije Srpske crkve od polovine XIV veka do pada despotovine (str. 79—100), Episkopska vlastelinstva u srednjovekovnoj Srbiji (str. 101—131), Srpski episkopi i mitropoliti (str. 133—161), Episkopske i mitropolijske katedrale (str. 163—194). Na kraju su: Zaključak (str. 195—199), Summary (str. 200—204), izvori i literatura (str. 205—212), spisak ilustracija (str. 213—215) i registar (str. 217—227).

Autorica je za potrebe ovog djela izvršila periodizaciju povijesti Srpske crkve, i to na četiri razdoblja: »... — osnivanje i početak rada Srpske arhiepiskopije 1220, njen razvitak i širenje tokom XIII i početkom XIV veka, najveći uspon i obim Pečke patrijaršije posle 1346. godine te period raspadanja srpskog carstva i borba za očuvanje granica jurisdikcije Srpske patrijaršije.

Afirmacija srpske države pod prvim Nemanjićima omogućila je da uz proglašenje kraljevstva (1217) dođe i do osnutka samostalne srpske crkve — Arhiepiskopije. Nakon povratka iz Nikeje (početkom 1220) prvi arhiepiskop, Sava Nemanjić, organizira crkvu u deset episkopija. Centar Arhiepiskopije je u manastiru Žiča. Nova crkva uključit će Rašku, Lipljansku i Prizrensku episkopiju koje su djelovale na srpskom državnom teritoriju, a dotad

su bile pod jurisdikcijom Ohridske arhiepiskopije.

Za centre novih episkopija iskorištena su i dva stara, katolička, crkvena središta, u Stonu (centar katoličke biskupije napušten krajem XII stoljeća) i benediktinski samostan svetog Mihaila na Prevlaci (Boka Kotorska).

Svojim postanjem i organizacijom usko vezana s državom srpska crkva se mora neprestano prilagođavati političkim datostima pa tako polovinom XIII stoljeća centar Arhiepiskopije seli iz Žiže u Peć (crkva svetog Apostola), a središte Humske episkopije zbog teritorijalnih promjena seli iz Stona u Polimlje (manastir svetog Apostola). Povećava se i broj episkopija, a posebno će to biti slučaj nakon velikih teritorijalnih širenja države za kralja Milutina (1282—1321), ali postoje i slučajevi ukidanja postojećih episkopija kao u primjeru Humske, nakon raspada njezina teritorija i vlastelinstva, kao posljedica ratnih sukoba Bosne i Srbije, te nekih teritorijalnih ustupaka Dubrovniku.

Do nove reorganizacije dolazi nakon proglašenja carstva 1346, kad Arhiepiskopija dobiva status patrijaršije. Osnivaju se nove episkopije, a čini se da sve stare dobivaju rang metropolije (utvrđeno je da Skopska i Prizrenska metropolija imaju sufraganske episkopije), a Skopska još i naslov prvoprijestolne. S Dušanovim osvajanjima širi se i stvarna jurisdikcija njegove Patrijaršije pa će u južnim područjima doći do djelomične zamjene grčkih arhijereja srpskim što će se uglavnom održati sve do Maričke bitke (1371).

Poslije 1371. Ohridska arhiepiskopija počinje se širiti na račun Patrijaršije oduzimajući joj prvo periferne episkopije Donjopološku, Debarsku i Skopsku. S turskim i mađarskim pritiskom slabit će veze centra s onim episkopijama koje se više ne nalaze na teritoriju srpske državnosti, a s vremenom i do njihova odjeljenja. Srpski despoti, ugledajući se na Nemanjiće, vode brigu oko crkvene organizacije usklađujući je sa suvremenim političkim prilikama (uspostava Beogradske metropolije početkom XV stoljeća).

Nakon pada Despotovine (1459) kad Patrijaršija ostaje bez podrške srpskog vladara, počinje period bespoštednih borbi za održanje protiv Ohridske arhiepiskopije, forsirane od turske države.

Vrlo je zanimljivo pitanje katedralnih crkvenih vlastelinstava kojemu Marija Janković posvećuje veliku pažnju. Iako nam sačuvani izvori ne nude ni jednu osnivačku povelju Stefana Prvovjenčanog i Sv. Save, a i neke kasnije povelje predstavljaju samo prijepise ranijih, moguće je komparativnim istraživanjem materijala utvrditi strukturu i opseg episkopskih vlastelinstava. Nakon nestanka srpske države crkvena vlastelinstva se uključuju u turski timarski sistem.

Poglavlja posvećena ličnostima srpskih episkopa i metropolita, i episkopskim i metropolijskim katedralama nisu ni imala drugu ambiciju nego da upotpune ovo vrlo cjelovito djelo koje nudi kombinaciju čitkog i znanstveno utemeljenog teksta, toliko rijetku pojavu u našoj historiografiji srednjeg vijeka.

Ivica Prlender

PRILOZI ZA POVIJEST EKONOMSKE MISLI NA TLU JUGOSLAVIJE OD 15. DO 20. STOLJEĆA, Zagreb 1984, 371.

U okviru XVII kola *Ekonomске biblioteke* što je uređuju prof. dr Ivo Perišin i prof. dr Vladimir Stipetić priredio je Institut za ekonomska istraživanja Ekonomskog fakulteta u Zagrebu u povodu svoje 60. obljetnice utemeljenja i rada ovaj zbornik razvoja naše ekonomske misli u posljednjih pola milenija. U njemu su gotovo svi radovi sa znanstvenog skupa koji je potkraj 1980. održan u Zagrebu prilikom spomenutog jubileja. Osnovicu su mu činili prilozi koje je Institut radio u sastavu projekta *Ekonomске ideje i njihovi nosioci na tlu Jugoslavije od 15. do 20. stoljeća*. Taj projekt je prvi ozbiljniji pokušaj sustavne obrade povijesti ekonomske misli jugoslavenskih naroda koja je dosad bila zanemarena i zapostavljena.

Tek u posljednje vrijeme, osobito u Beogradu i Ljubljani, a sada i u Zagrebu, potiču se istraživanja rada i doprinosa naših ekonomista i gospodarske misli kao važne sastavnice naše kulturne povijesti uopće. Iako se redakcija trudila da pridobije suradnike iz svih naših sredina i da zborniku dâ općejugoslavenski karakter, dobila je priloge samo iz četiri naše najveće republike. To su SR Hrvatska sa 19 priloga, SR Srbija sa 3, SR Slovenija sa 2 i SR Bosna i Hercegovina s jednim prilogom. Nekolicina referenata nije dovršila svoje radove na vrijeme.

S obzirom na to da se većina priloga bavi ličnostima i idejama koje se prvi put objavljuju, te da je njihov popis ujedno i galerija likova naših ekonomista i problema koje su otvarali, navest ćemo sve autore i nazive njihovih priloga. To su: Dragutin Alfier, Zagreb, Ekonomski mislioci starog Dubrovnika; Boris Jurić, Mostar, Šimun Grisogono i njegov »Obogaćeni trgovac«; Svetislav Polovina, Zagreb, Ekonomske ideje Jurja Križanića; Ivan Erceg, Zagreb, Ekonomisti 18. stoljeća u feudalnoj Hrvatskoj; Tibor Karpać, Osijek, Začeci ekonomske misli u Slavoniji; Šime Peričić, Zadar, Ekonomski pisci Dalmacije 18. stoljeća u svjetlu historiografije i publicistike; Ivan Vrančić, Zagreb, Dr Adalbert Barić i političko-kameralni studij u Varaždinu i Zagrebu 1769—1776; Lazar Pejić, Beograd, Srpski kameralisti; Vladimir Murko, Ljubljana, Razvoj ekonomske misli u Slovenaca od 17. do 20. stoljeća; Obren Blagojević, Beograd, Osnovne karakteristike razvoja ekonomske misli u Srbiji; Nada Šišul, Rijeka, Ekonomski pogledi riječkih privrednika u 19. stoljeću; dr Miroslava Despot, Zagreb, Razmatranje Franje Lovrića o podizanju trgovine u Hrvatskoj za vrijeme ilirizma; Vera Pilić, Beograd, Savremena ocena socijalističke ekonomske misli u Srbiji (sagledana kroz njenu genezu i delo S. Markovića); Branko Kovačević, Zagreb, Ekonomski pogledi Imbre Tkalca; Dragutin Pavličević, Zagreb, Ekonomska i društveno-politička djelatnost Blaža Lorkovića; Božena Vranješ-

Šoljan, Zagreb, Ekonomske ideje Frana Vrbanića; Vladimir Serdar, Zagreb, Početak znanstvene statistike u Hrvatskoj; Milorad Bojanić i Milivoj Ređep, Varaždin, Statistički rad P. Matkovića, R. Signjara i M. Kressera; Milivoj Ređep, Varaždin, Rad dra Ive Mallina na podizanju gospodarstva Hrvatske; Marijan Hanžeković, Zagreb, Financijska znanost na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (Stjepan Posilović); Sanja Andrijašević, Prilog izučavanju financijske znanosti u Hrvatskoj početkom 20. stoljeća; Oto Norčić, Ljubljana, Ekonomski pogledi dvojice slovenskih pisaca na prijelazu stoljeća (Janez Krek i Valentin Žun); Teodosije Vujković, Zagreb, Počeci primjene i razvoja kvantitativnih metoda ekonomske analize na tlu Jugoslavije; Dušan Čalić, Zagreb, Evolucija ekonomske misli Borisa Kidriča o razvoju samoupravljanja i Radivoj Tepešić, Zagreb, Prilog istraživanju života i djela Šimuna Babića.

Pretpostavljamo da će ova publikacija biti zaista vrijedan poticaj za buduća istraživanja i valorizaciju naše ekonomske misli, pa stoga navodimo odlomak iz predgovora urednika koji govori o njezinoj namjeni: »Objavljivanje ovih materijala, nadamo se, pridonijet će ekonomskoj nastavi na našim fakultetima, visokim i višim školama na kojima se obilgato predaje historija ekonomske misli. U udžbenicima za taj nastavni (obrazovni) predmet, koje pišu naši sveučilišni profesori, bar u Hrvatskoj, imena se naših starijih pisaca pojavljuju tek u fusnotama (ako se uopće pojavljuju), a mnogi su od njih bili koicidentni sa svim vladajućim ekonomskim idejama koje su se pojavljivale u velikim historijskim razdobljima u Evropi i dali su svoj vlastiti doprinos evropskoj ekonomskoj misli.«

Stručni redaktor ove publikacije bio je prof. Ivan Vrančić s Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, recenzent je bio prof. dr Anđelko Runjić s istoga fakulteta, a izdavač je RO »Informator« iz Zagreba.

Dragutin Pavličević

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

Bernard STULLI, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

i

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 1000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1986.